

UDK: 364.662

AHOLI TURMUSH DARAJASINI OSHIRISH ISLOHOTLARINI AMALGA OSHIRISHNING XORIJ TAJRIBASI

Samiyeva Gulnoza Toxirovna –
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, i.f.f.d.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ РЕФОРМ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Самиева Гулноза Тохировна – д.ф.э.н., доцент
Каршинского инженерно-экономического института

FOREIGN EXPERIENCE IN IMPLEMENTING REFORMS TO IMPROVE THE LIFE OF THE POPULATION

Samieva Gulnoza Tokhirovna – Doctor of Philology,
Associate Professor, Karshi Engineering and Economic Institute

Аннотация. Ushbu maqolada aholi turmush darajasini oshirish, aholi farovonligi ta'minlashning ahamiyati tahlil qilinishi bilan birga ushbu yo'nalishda xorij tajribasi o'rganilgan va mamlakatlar modellari taqqoslangan. Maqolada aholi turmush darajasida to'ldiruvchi komponentlar hamda ularni turli davlatlardagi talqini bayon etilgan.

Калит so'zlar: aholi farovonligi, ijtimoiy soha, aholi turmush darajasi, farovonlik indeksi, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot

Аннотация. В данной статье анализируется важность повышения уровня жизни населения и обеспечения благосостояния населения, а также изучается зарубежный опыт в этом направлении и сравниваются модели стран. В статье рассмотрены дополнительные составляющие уровня жизни населения и их трактовка в разных странах.

Ключевые слова: благосостояние населения, социальная сфера, уровень жизни населения, индекс благосостояния, социально-экономическое развитие.

Annotation. This article analyzes the importance of improving the standard of living of the population and ensuring the well-being of the population, as well as studying foreign experience in this direction and comparing country models. The article examines additional components of the standard of living of the population and their interpretation in different countries.

Key words: welfare of the population, social sphere, standard of living of the population, welfare index, socio-economic development.

1. KIRISH

Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning mazmuni, omillari, o'Ichamlari va muammolarini o'rganish davlat siyosatining asosiy vazifalaridan biri bo'lib kelgan. Ana shu kabi muhim masalalarni samarali hal qilish ko'p jihatdan kishilarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot sirlarini, ularning talab va xususiyatlarini, qonun-qoidalarini, amalga oshirayotgan iqtisodiy islohotlarning maqsad va mohiyatini chuqurroq bilishlariga bog'liqdir.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlash, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va diversifikatsiyalash bo'yicha tanlangan strategiyalarni amalga

oshirish natijasida yurtimiz dunyodagi sanoqli davlatlar qatorida iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning barqaror sur'atlarini ta'minlash, aholining moddiy farovonligini yuksaltirishga erishmoqda.

Xususan, "Aholi bandligini ta'minlash, yoshlar va ishsiz fuqarolarni davlat hisobidan malakali kasb-hunarga o'qitish, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, ehtiyojmand aholini manzilli qo'llab-quvvatlash orqali 2026 yilgacha kambag'allikni ikki barobar qisqartirish, ijtimoiy himoya sohasida boshqaruv tizimini isloh qilish, ijtimoiy xizmatlarning sifatini yaxshilash va ko'lamini kengaytirish, aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash, zamonaviy

yo‘l va kommunikatsiya tarmoqlarini barpo etish, jamoat transporti hamda hududlararo muntazam avtomobil, temir yo‘l va havo qatnovini yaxshilash bo‘yicha yirik loyihalarni amalga oshirish, umuman olganda uy-joy masalasini hal etish, aholiga qulay yashash sharoitlarini yaratish...” [1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Sh.Mirziyoyevning Yangi Taraqqiyot strategiyasida belgilab qo‘yilgan.

O‘zbekistonda aholi turmush darajasida to‘ldiruvchi komponent sifatida ijtimoiy nafaqalarni hisobga oladigan bo‘lsak, faqatgina oxirgi 2 yil ichida ijtimoiy nafaqa oluvchilar soni 1,3 barobarga ko‘paydi, nafaqalar miqdori 2 barobarga oshdi. Lekin kam ta‘minlangan aholiga ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam pulini to‘lash yoki ular miqdorini oshirish orqali ushbu muammo to‘liq yechilmaydi. Aholining turmush darajasini oshirishda uning sifatini ham oshirish, aholi salomatligi, ta‘lim olishi, uy-joy bilan ta‘minlash, maishiy xizmatdan foydalanish kabi asosiy masalalarni hal etish zarur.

SH.Mirziyoyev tomonidan Jahon banki, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot dasturi va boshqa xalqaro nufuzli tashkilotlar bilan birga aholi turmush darajasini oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturini ishlab chiqish taklifi ilgari surildi. Bunda xalqaro me‘yorlar asosida chuqur va har tomonlama kompleks izlanishlar olib borilib, eng avvalo “kambag‘allik” tushunchasi, uni aniqlash mezonlari va baholash uslublarini qamrab olgan yangi metodologiya yaratish lozimligi ta‘kidlab o‘tildi.

“Izchil olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar natijasida aholi daromadlari tarkibida tadbirkorlik faoliyatidan olinayotgan daromadlar ulushi tobora ortib bormoqda. Keyingi yillarda bu boradagi ko‘rsatkich 10,6 %dan 58,6 %ga o‘sdı. Bu Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlaridagi yuqori ko‘rsatkichlardan biridir” [2], - deb ta‘kidlanishi hozirgi kunda mamlakatimizni nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy jihatdan ham rivojlantirish masalalarining qanchalik dolzarb ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

2. MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Aholi daromadi tengsizligi va kambag‘allik bilan iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi bog‘liqlik bo‘yicha D.Rikardo, R.Solou, A.Sen, A.Ditont kabi ko‘plab mumtoz neoklassik iqtisodchilar va Nobel mukofoti Lauretlari nazariy va empirik tadqiqotlar o‘tkazgan bo‘lib, ularda yalpi ichki iste‘mol, texnologik rivojlanish, mehnat unumdorligi, aholi salomatligi, soliq bazasi va boshqa shu kabi omillar tahlili asosida, kambag‘allik kam bo‘lgan jamiyatlarda, iqtisodiy o‘shish sur‘atlari yuqoriroq bo‘lishini nazariy isbotlashgan. Aholining turmush darajasini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bilan bog‘liq masalalar bir qator mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlar, tadqiqotchi va amaliyotchilar tomonidan tegishlicha o‘rganilgan.

Jumladan, rossiyalik va MDH mamlakatlari olimlaridan Abakumova N.N., Podvalova R.Y., Averin A.N., Agapov S.A., Romanov YE.Y., Dagbayeva S.D., Jerebin V.M., Romanov A.N., Kukushina V.S., Podvalova R.Y., I.Aliyev, N.A.Gorelov, Savchenko P.V., Y.P.Kokina, N.A.Volgina, N.A.Smirnova, V.M.Rutgayzera, S.P.Shpilko, Surinov A.YE., Rimashevskaya N.M., Simbalist A.B., Bachurin A., Bobkov B.N.larning tadqiqot ishlarida keltirilgan.

Xususan, O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar va tadqiqotchilar qatorida Q.X.Abduramonov, N.Q.Zokirova, SH.R.Xolmo‘minov, R.F.Djumanova, N.M.Ibragimova, M.Z.Muxitdinova, B.Pardayeva, K.S.Saidov, P.Z.Xashimov va boshqalarning ilmiy izlanishlarida kambag‘allikka oid masalalar alohida muammo sifatida chuqur o‘rganishga harakat qilingan.

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Dissertatsiya ishida tizimli yondashuv, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, qiyoslash, monografik kuzatuv, statistik guruhlash, so‘rovnoma usullaridan foydalanilgan.

4. ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

XX asrning 80-yillarida rivojlangan mamlakatlarda yangi konservativ kontseptsiyalar asosida iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishni cheklash jarayonlari boshlandi. Bunda tartibga solishning an‘anaviy shakllaridan voz kechildi, davlat mulkini xususiy lashtirish yo‘li bilan davlat sektori ulushi qisqartirildi, xo‘jalik qarorlarini qabul qilishda

nomarkazlashuv jarayonlari kuchaytirildi, iqtisodiyotdagi bozor mexanizmlarining ahamiyati oshirildi.

Jumladan, AQSHda bu tadbirlar «Amerikaning yangi rivojlanish yo‘li: iqtisodiy jihatdan yangilanish dasturi» nomli yo‘nalish asosida amalga oshirilib, unda daromad solig‘i stavkalarining pasaytirilishi, iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish maqsadida yirik korporatsiyalar investitsiyalari uchun soliq imtiyozlarini qo‘llash, federal hukumat xarajatlarini cheklash, xususiy biznes faoliyatining davlat tomonidan tartibga solinishini kamaytirish, inflyatsiyaga qarshi pul-kredit siyosatini o‘tkazish ko‘zda tutilgan edi. Biroq, olib borilgan tadbirlar kutilgan natijani bermadi. Masalan, AQSHda YAIMdagi davlat sarflari ulushi 1980 yilda 22,6% bo‘lsa, 1987 yilga kelib 27% ga qadar o‘tdi.

Davlat qarzlari kamayish o‘rniga o‘shib ketdi, inflyatsiyaning pasayishi moliya tizimining izdan chiqishdan saqlab qola olmadi. Aksincha, inflyatsiyaning cheklanganligi uchun o‘shish sur‘atlarining pasayishi, ishsizlikning o‘shishi, real ish haqining pasayishi kabi holatlar yuzaga keldi. Bunday jarayonlar Angliya, Yaponiya, Avstriya, Italiya va boshqa mamlakatlarda ham ro‘y berdi.

90-yillardan boshlab iqtisodiyotni tartibga solishda keynscha tendentsiyalar yangidan kuchaya boshladi.

Jamiyatni taraqqiy ettirish va iqtisodiyotni isloh qilish yo‘llarining xilma-xilligi bir qancha omillarga bog‘liq. Avvalambor, bunga ularning aniq maqsadni ko‘zlab yo‘naltirilishi va iqtisodiyotning amal qilish printsiplari sabab bo‘ladi. Rivojlanayotgan yosh mamlakatlar o‘z oldilariga erishish osonroq bo‘lgan maqsadlarni qo‘yib, “muqobil rivojlanish” nazariyasining turli kontseptsiyalariga tayanib, o‘z yo‘llarini mana shu kontseptsiyalar doirasida izlashga majbur edilar. Bu kontseptsiyalarning asosiylari quyidagilar:

- «Asosiy ehtiyojlar» kontseptsiyasi. Aholining eng kam tirikchilik ehtiyojini kafolatli tarzda ta‘minlash va ish bilan band qilish muammolarini hal etish ushbu kontseptsiyaning asosiy maqsadidir;

- “Maqbul yoki tegishli texnologiya” kontseptsiyasi. Bu kontseptsiya aholi band-

ligini ta‘minlaydigan va mahalliy xomashyoni, avvalo qishloq xo‘jalik xomashyosini qayta ishlashga qaratilgan sermehnat texnologiyani rivojlantirish zarurligiga asoslanadi;

- “O‘z kuchiga jamoa bo‘lib tayanish” kontseptsiyasi. Bu kontseptsiya mavjud zaxiralardan to‘liqroq foydalanishga va rivojlanayotgan mamlakatlarning taraqqiy etgan mamlakatlarga qaramligini kamaytirish maqsadida ular o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan;

- “Yangi xalqaro iqtisodiy tartib” kontseptsiyasi. Bu kontseptsiya rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy jihatdan mustamlaka holatidan qutilishga va iqtisodiy qoloqligini tugatishga, teng huquqli sheriklar sifatida tan olinish, xomashyo va sanoat mollariga o‘z manfaatlariga muvofiq keladigan yangi narxlarni, xalqaro savdo me‘yorlarini, valyuta kursini belgilashga, zamonaviy texnologiyalarni sotib olish imkoniyatlarini kengaytirishga bo‘lgan umumiy intilishlarini aks ettiradi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarning ko‘pgina andozalari, iqtisodiy yo‘llari yuqorida ko‘rsatilgan kontseptsiyalar va nazariyalarning o‘ziga xos qo‘shilmasidan iboratdir.

Jahonda milliy taraqqiyot modellari ko‘p. Ular o‘sha mamlakat tub aholisi - millatning nomi bilan ataladi. Masalan, amerika, nemis, shved, yapon, xitoy singari milliy modellar ma‘lum. Qanday model to‘g‘risida gap bormasin, asosiy maqsad samarali iqtisodiyotni barpo etish, xalq turmush darajasini yuksaltirishdan iboratdir. Biron-bir modelni tanlash pirovard maqsad emas.

Model eng avvalo mavjud tabiiy, ishlab chiqarish va buyuk aql-zakovatning amaldagi ifodasidir. Shimoliy Amerika, xususan AQSH modelida bozorda davlatning xo‘jalik faoliyatidagi roli eng past darajaga tushirilgan.

Davlat asosan uchta vazifa - barqarorlik, qonun oldida barcha fuqarolarining tengligini ta‘minlash, infratuzilmani rivojlantirish yo‘li bilan biznes va tadbirkorlik faoliyatiga ko‘maklashish hamda o‘zini o‘zi boqishga qurbi yetmaydiganlarga g‘amxo‘rlik ko‘rsatish bilan shug‘ullanadi. Bu model bozorning keskin, shiddatli yo‘li bo‘lib, korxonalarining

zarar keltirib ishlashini, dotatsiyani rad qiladi. Bu yo‘l bir qarashda ancha maftunkor tuyulsa-da, ammo xalqni, ayniqsa, uning kam ta‘minlangan tabaqalarini ancha qiyin ahvolga solib qo‘yishi mumkin. Amerika modeli narxlarning erkin shakllanishi, subsidiyadan voz kechish, tashqi savdo uchun ochiq iqtisodiyot, davlat korxonalarini xususiy-lashtirish, chet el sarmoyadorlarini jalb qilish, samarasiz korxonalarni yopish va ortiqcha ishchilarni bo‘shatishni ko‘zda tutadi.

Bu yo‘l muayyan keskinliklar – g‘oyat yuqori narx-navo, ishsizlik daromadlarning pasayishi, tashqi qarzning oshishiga ham olib keladi. Ammo bunday yo‘qotishlar erkin bozorga o‘tish bilan bog‘liq. Uzoq muddatli foyda bilan keyinchalik qoplanishi mumkin, albatta. Bu model aktsiyadorlik mulkining intensiv qayta taqsimlanishi bilan tavsiflanadi. Bu modelda korxonaga tovar sifatida qaraladi. U “qismlarga” bo‘linib ham, fond birjasi orqali ham sotilishi mumkin.

“Amerikacha” iqtisodiy taraqqiyot modelining o‘ziga xos xususiyatlaridan yana biri ishlab chiqarish kontsentratsiyalashu-vining g‘oyat yuqoriligi va yirik biznesning iqtisodiyotda muhim o‘rin tutishidir. Rasmiy statistika ma‘lumotlariga ko‘ra, korporatsiya-larning tovar aylanmasi mamlakatdagi jami tovar aylanmasining 90 % ini tashqil etadi. Mavjud 4 milliondan ortiq sanoat korpo-ratsiyasidan 500 tasi mamlakat yalpi ichki mahsulotining 40 %ini ishlab chiqaradi. Ushbu korporatsiyalarning katta qismi transmilliy korporatsiyalar hisoblanadi va ularning xorijdagi korxonalari ishlab chiqaradigan tovar va xizmatlari AQSH yalpi ichki mahsulotining 1/3 qismini tashkil etadi [3].

Moliya kapitali darajasida kontsent-ratsiyalashuv ko‘rsatkichlari yanada yuqori. Garchi mamlakatda bir necha ming tijorat banki faoliyat yuritsada, ulardan 50 tasi jami bank aktivlarining 1/3 qismiga egalik qiladi. Yirik banklar va sanoat korporatsiyalari strategik alyanslarni tashkil etadi. Bunday yirik moliya-sanoat guruhlarini mamlakat yetakchi iqtisodiy markazlarini o‘z ta‘sir doirasiga qamrab olishi tabiiy.

Mutaxassislar fikricha, hozirgi kunda AQSH iqtisodiyotida yigirmadan ortiq ana shunday alyans faoliyat ko‘rsatmoqda [4].

Iqtisodiy taraqqiyotning “amerikacha” mode-lida inson omilining roli ham yuqori ekanligini ta‘kidlash lozim. AQSH muhojir-ajnabiylar mamlakati hisoblanadi. Amerika davlati muhojirlar tomonidan barpo etilgan. Ommaviy muhojirlik AQSH aholisi milliy tarkibining shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi amerika millati - dunyoning turli qit‘alaridan, eng avvalo, Yevropadan ko‘chib kelgan odamlarning etnik yaxlitligi natijasidir. Garchi AQSHda yuzdan ortiq millat va elat istiqomat qilsa-da, ularning 80 % ini yevro-paliklar, 12 %ini qora tanli amerikaliklar, 5 %ini ispan tilida so‘zlashuvchi amerikaliklar tashkil etadi. Mahalliy xalq (avvalo, hindular) soni bir %ga yaqin, xolos. Iqtisodiy adabiyot-larda Yevropa mamlakatlari iqtisodiy taraqqiyot modellari quyidagi guruhlarga ajratiladi:

- nemis iqtisodiy taraqqiyot modeli;
- britancha taraqqiyot modeli;
- fransuzcha taraqqiyot modeli;
- iqtisodiy taraqqiyotning «shvedcha modeli».

Nemis iqtisodiy taraqqiyot modelining o‘ziga xosligi shundaki, unda asosiy e‘tibor ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotiga, ijtimoiy-huquqiy davlat qurilishiga qaratilgan [5]. Nemis “iqtisodiy mo‘jizasi” iqtisodiyotga davlat aralashuvi va erkin bozor tamo-yillaridan maqsadga muvofiq foydalanishga asoslanadi. Germaniyada iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashning muhim omillari jumlasiga “Marshall rejasi”ga muvofiq keng miqyosli yordamdan foydalanish, “inson kapitali” sifatining yuqoriligi, jahon xo‘jalik aloqalarida faol ishtirok etish, mo‘tadil ichki iqtisodiy siyosatni kiritish mumkin.

Ushbu omillar ta‘sirida uzoq vaqt davo-mida narx barqarorligi saqlanib turgan holda, mamlakatda yalpi ichki mahsulotning yillik o‘rtacha qo‘shimcha o‘shish sur‘ati 8,5 %gacha etdi. Aynan shu davrda “nemischa sifat”, “nemischa mehnatkashlik”, “nemischa mas‘u-liyat” kabi tushunchalar paydo bo‘ldi.

Britancha taraqqiyot modelida iqtiso-diyotni davlat tomonidan tartibga solish ustuvor o‘ringa ega. Davlat kapital qo‘yilmalarni moliyalashtirishda, yangi tarmoqlarni rag‘bat-lantirishda, ilmiy yo‘nalishni rivojlantirishda, ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Davlat ko‘plab kichik korxona-

larning yirik kompaniyalar bilan o'zaro shartnoma imzolashida vositachi rolini bajaradi. Kichik korxonalar esa bunday shartnomalar orqali barqaror bozorga, ta'minot va moliyalashtirish manbasiga ega bo'ladilar, yangi texnologiyalar va ilmiy-texnika taraqqiyoti natijalaridan foydalanish imkoniyatini qo'lga kiritadilar.

Fransuzcha taraqqiyot modeli "dirijizm" tamoyillariga asoslanadi. Garchi "neoliberal inqilob" natijasida davlatning tadbirkorlik faoliyati bir muncha qisqargan bo'lsa-da, Frantsiyada davlat tadbirkorligi AQSH darajasidan 3 barobar yuqoridir. Davlatning tartibga solish faoliyati ham sezilarli darajada saqlanib qolgan [6].

Bugungi kunda Fransiya hukumati umummilliy tuzilmaviy dastur, yangi tarmoqlarni rag'batlantirish, ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash, faol ijtimoiy siyosat yuritish orqali iqtisodiy taraqqiyotga ta'sir o'tkazmoqda. Iqtisodiyotni tartibga solishda davlat budjeti asosiy o'rinda turadi. Fransiya milliy daromadining 54 %i davlat budjeti orqali qayta taqsimlanadi.

Iqtisodiy taraqqiyotning "shvedcha modeli"da ijtimoiy tenglik va adolatni ta'minlash ustuvordir. "Shvedcha" modelning iqtisodiy asoslari quyidagilardan iborat:

- aralash iqtisodiyot (bozor mexanizmi va davlat tomonidan faol tartibga solish usulidan birgalikda foydalanish);

- ishlab chiqarish sohasida xususiy mulkchilik kombinatsiyasi va "iste'molning jamoalashuvi";

- ijtimoiy xizmatlarda davlat-kommunal sektorining yirikligi;

- cheklangan mikroiqtisodiy siyosatning bandlik va investitsiyalarning yuqori darajasini saqlab turish bo'yicha selektiv chora-tadbirlar bilan uyg'unlashuvi [7].

Milliy iqtisodiy taraqqiyot modellarining Yevropa modellari (Germaniya, Shveysariya, Niderlandiya, Shvetsiya) ko'p hollarda Germaniyadagi mashhur daryo nomi bilan – "Reyn modeli" deb ham ataladi. Bu model aksioner korxonalar mulklari tarkibining barqarorligi bilan tavsiflanadi. Bu modelda iqtisodiy faoliyat "falsafasi" katta rol o'ynaydi. Unga ko'ra korxonaga umumiy manfaatlarga ega jamoa deb qaraladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, so'nggi yillarda Yevropa mamlakatlarining turli milliy modellarida umumyevropa modeliga yaqinlashuv holati kuzatiladi. Bu eng avvalo quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirildi:

- yagona ichki bozorni barpo etish;
- iqtisodiy va valyuta ittifoqini shakllantirish;

- moliya siyosatini muvofiqlashtirish;
- ijtimoiy modellarning yaqinlashuvi;
- tadbirkorlik faoliyati va raqobat muhitini shakllantirishning yagona shart-sharoitlarini ta'minlash;

- federativ tuzilmani takomillashtirish;
- iqtisodiyotni tartibga solishning yagona qoidalari va mexanizmlarini qabul qilish.

Yaponiyada ham, Osiyoning yangi industrial davlatlarida ham erkin tadbirkorlik faoliyati davlat boshqaruvi (markazlashgan rejalashtirish) bilan qo'shib olib boriladi. Asosiy narxlar fiskal usullar bilan, ya'ni davlat daromadlarini nazarda tutib boshqarilishi mumkin. Albatta, hozirgi iqtisodiyotda muayyan turdagi bozor o'z holicha va sof ko'rinishda uchramaydi. Hozir mamlakatlar, xalqlar tajribasi ancha umumlashib ketdi.

Osiyodagi yangi industrial davlatlar, ulardan oldin esa Yaponiya iqtisodiy islohot va xo'jalikni tarkibiy qayta qurish davomida jahon tajribasidan keng foydalanganligi ma'lum. Ikkinchi jahon urushidan keyin Yapon iqtisodiyoti qiyin ahvolga tushib qolgan. Sanoatning chuqur inqirozi, harbiy-iqtisodiy modeldan bozor modeliga o'tishning qiyinchiliklari, iqtisodiyotning harbiy ishlab chiqarishga bo'ysundirilganligi, tinkani quritadigan taqchillik, inflyatsiya va boshqalarni yengib o'tish lozim edi.

Ammo Yaponiya xalqi bu qiyinchiliklarni ancha tez hal qildi. Chunki mamlakatdagi boshqarishning markazlashgan harbiy qolipi joriy etilgan. Shunchaki tartibot emas, balki mavjud vaziyatni hisobga olib, ataylab orqaga chekinish edi. Shuning uchun iqtisodiyotning yangi bozor modeli qaytadan yaratilmadi.

Yaponiyada sobiq sotsialistik mamlakatlardagi kabi millatning eng iste'dodli, eng qobiliyatli qismi, tadbirkor, omilkor kishilar yo'q qilib yuborilmagan edi.

Asosiy masala - islohotni nimadan boshlashda edi. Bu masala avvalo to'g'ri belgilab

olindi va keyin yechildi: iqtisodiy jonlantirishning ustun tomonlari aniq belgilandi, avvalo oziq-ovqat, ko'mir, ruda, eng hayotiy zarur buyumlarni ishlab chiqarish rivojlantirildi [8].

Iqtisodiy taraqqiyotning "Yaponcha" modeli o'zining bir qator xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ulardan biri yaponcha hayot tarzi an'alarini hurmat qilish asosida barcha darajada va barcha ijtimoiy sohalarida munosabatlarni muvofiqlashtirishni ko'zda tutuvchi jamiyatni ijtimoiy tashqil etishdan iboratdir. Yaponiyada g'oyaviy qadriyatlar asosida amerikacha standartlardan keskin farq qiluvchi mehnatga rag'batning o'ziga xos shakli vujudga kelgan.

Iqtisodiy taraqqiyotning aynan "Yaponcha" modelida jamiyat hayotida ijtimoiy-madaniy va diniy omilning ahamiyati yaqqol o'z ifodasini topgan. Yapon xalqi va madaniyatida ijtimoiy ong, jamoa ruhi muhim o'rin tutadi. Bu qadimiy va boy tarix samarasidir. Yapon milliy an'alariga ko'ra har qanday ijtimoiy guruh manfaati alohida shaxs manfaatidan ustun. Jamiyat hayotida birlamchi guruh - oila asosiy rol o'ynaydi, keyingi o'rinda esa jamoa turadi. Zamonaviy korxonalar, korporatsiya ham, davlat ham yirik oila hisoblanadi. Har bir Yaponiyalik guruh nomidan fikrlashi va o'zini guruh a'zosi deb hisoblashi faqat Yapon madaniyati va an'analari bilan bog'liq emas, albatta. Bunda Yapon jamiyatining ijtimoiy tarkibi ham muhim ahamiyatga ega.

Mutaxassislar fikricha, Yaponiya ijtimoiy barkamollik jamiyati hisoblanadi [9]. Chunonchi, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan o'rtacha daromadlar miqdori g'oyat yuqori bo'lishiga qaramasdan, Yaponiyada boylar va kambag'allar o'rtasida unchalik katta tafovut yo'q. Xususan, aholining eng boy va eng qashshoq 20 %i daromadlari o'rtasidagi nisbat Yaponiyada 2,9 barobarni tashkil etadi, xolos. Vaholanki, bu ko'rsatkich AQSHda 19 ga teng. Boshqaruvning "Yaponcha" usuli rivojlanishning strategik muammolariga alohida e'tibor qaratadi. Davlat korxonalarining ijtimoiy samaradorligini oshirishga harakat qiladi. Bunda u faqat pul rentabelligi bilan o'lchanadigan tor doiradan yuqoriroq fikrlashni har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi.

Xitoy va Vetnam iqtisodiy islohotni ustun darajada qishloq xo'jaligidan, oziq-ovqat bozorini to'ldirishdan boshladi va yaxshi natijalarga erishdi. Xitoyda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar natijasida bozor mexanizmi va iqtisodiyotning nodavlat sektori o'z mavqeini sezilarli darajada kuchaytirdi. Ammo davlat tomonidan tartibga solish, mehnat bo'yicha taqsimlash va ijtimoiy kafolatlar mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ustuvor yo'nalishi hisoblanadi.

Ushbu modelni sotsialistik model ustuvor mavqega ega bo'lgan aralash iqtisodiyot deb ham atash mumkin. Shu o'rinda Xitoy modelining asoschilaridan biri Den Syaopingning quyidagi so'zlarini keltirish o'rinni: "Reja" yoki "bozor" - bu kapitalizm va sotsializmning tub farqi emas. Rejali iqtisodiyot sotsializm degan ma'noni anglatmaydi, kapitalizm ham reja mavjud. Ayni vaqtda bozor iqtisodiyoti kapitalizm emas, zero, sotsializm ham bozor mavjud. Reja va bozor - iqtisodiy usullardir"[10]. Iqtisodiy taraqqiyot modellarining xilma-xilligi rivojlanayotgan mamlakatlarga ham xos. Bu modellarni rivojlanish strategiyasidan kelib chiqib shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin: eksportga yo'naltirilgan va importning o'rnini bosishga qaratilgan strategiyani tanlagan mamlakatlar.

5. XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Mamlakat aholisining farovonligi yalpi ichki mahsulotning hajmi va tarkibi bilan ifodalanadi. Ayniqsa shaxsiy iste'mol xarajatlari muhim ahamiyatga ega. Iste'molning umumiy hajmida uzoq muddat foydalanishga mo'ljallangan tovarlar ulushining yuqoriligi aholi farovonligi darajasi va mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti darajasining yuqoriligidan dalolat beradi. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yalpi ichki mahsulotdan inson rivojlanish indeksi va mamlakatning ijtimoiy taraqqiyoti indeksini hisoblashda foydalaniladi.

2. Mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti va ijtimoiy sohaga ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, uning darajasi ko'p jihatdan iqtisodiyotdagi davlat yoki bozor tizimining tutgan roliga bog'liq.

3. Aholining sifat ko'rsatkichi, aholini joriy yilda o'sish soni bilan tabiiy o'sishda fiziologik nuqsonli aholi soni nisbati ko'rinishida hisoblanadi. Hozirgi sharoitda ijtimoiy siyosat, iqtisodiyotni jadal rivojlanishini hamda qishloqda yangi ishlab chiqarish munosabatlarini shakllantirishning kuchli vositasi sifatida qaralmoqda. Mehnat, turmush, madaniyat va insonlarning manfaatlarini va ehtiyojlarini qondirishning ijtimoiy masalalarini yechish barcha davlat va xo'jalik organlari, shu jumladan, jamoat tashkilotlarining asosiy faoliyati hisoblanishi kerak.

4. Jahonda milliy taraqqiyot modellari ko'p. Ular o'sha mamlakat tub aholisi – millatning nomi bilan ataladi. Masalan, amerika, nemis, shved, Yapon, xitoy singari milliy modellar ma'lum. Qanday model to'g'risida gap bormasin, asosiy maqsad samarali iqtisodiyotni barpo etish, xalq turmush darajasini yuksaltirishdan iboratdir. Biron-bir modelni tanlash pirovard maqsad emas. Model eng avvalo mavjud tabiiy, ishlab chiqarish va buyuk aql-zakovatning amaldagi ifodasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zR Prezidentining 2022 yil 28.01dagi PF-60-sonli “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston strategiyasi”
2. Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T. 2020 yil 24 dekabr
3. Экономика США//Под ред. В.Б.Суяна// - СПб.: Питер, 2003. - С.514
4. Райцин В.Я. Модели планирования уровня жизни. – М. “Экономикс”, 1987, стр 42-60
5. Черников Г.П. Мировая экономика. М.: Дрофа, 2003. - С.297
6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. –М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – стр.54-55.
7. Томбовцев В.Л. Государство и переходная экономика: Правила управляемости. – М.: МГУ – ТЕИС, 1997. – стр. 34.
8. Шираева Л., Мамедова Н. Неоклассическая модель государственного регулирования рыночных отношений. – Российский экономический журнал. – 1992. -№4. стр. 100-101
9. Райцин В.Я. Модели планирования уровня жизни. – М. “Экономикс”, 1987, стр 42-60
10. Лю Гогуан. Функционирование и развитие Китайской экономики, Гуанчжоу, 2001. - С.39